

1.02
Prejeto 25. 9. 2001

UDK 329.11/.12(497.4)"193"

Janko Prunk*

Duhovno politični položaj liberalnih in katoliških političnih sil pred drugo svetovno vojno

IZVLEČEK

Avtor analizira položaj liberalnih in zmerno konservativnih (to je krščansko socialnih) političnih sil v svetu med obema vojnama, ko so bile soočene s tremi agresivnimi totalitarističnimi režimi: fašističnim, nacističnim in boljševiškim. Liberalne in zmerno konservativne politične sile so bile v soočanju s totalitarnimi sistemi od začetka pojava le-teh v podrejenem položaju in na umiku. Liberalni politični sistem je po 1. svetovni vojni v boju proti totalitarizmu zapadel v krizo in ni znal oz. ni mogel poiskati zaveznika niti na levici pri socialistih niti na desnici v zmerno konservativnih strankah. Te so večinoma odklanjale vse liberalno in socialistično ter kazale več razumevanja za fašizem. Liberalizem je rešila Velika Britanija in ZDA (F.D. Roosevelt). Znani katoliki so šele med 2. svetovno vojno našli pot v protifašistično koalicijo.

Ključne besede: ideologija, politika, liberalizem, katolicizem, fašizem, nacizem, komunizem

ABSTRACT

THE SPIRITUAL AND POLITICAL SITUATION OF THE LIBERAL AND CATHOLIC POLITICAL FORCES BEFORE THE SECOND WORLD WAR

The author analyses the situation of the liberal and moderately conservative Christian socialist forces in the world between the two world wars, which faced three aggressive totalitarian regimes: Fascist, Nazi and Bolshevik. The Liberal and moderately conservative political forces found themselves in a subordinate and defensive position vis-à-vis the totalitarian regimes from the moment these emerged. After the First World War the liberal political system failed in its struggle against totalitarianism, unable to find a coalition partner either among the Socialists on the left, or the moderately conservative parties on the right. These, by and large, rejected anything liberal or socialist, showing more sympathy for fascism. Liberalism was rescued by Great Britain and the United States of America (F. D. Roosevelt). Only during the Second World War did renowned Catholics find their way into the anti-fascist coalition.

Key words: ideology, politics, liberalism, Catholicism, Fascism, Nazism, Communism

* Dr., redni profesor, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

Čas dveh desetletij med vojnama danes mnogi zgodovinarji označujejo kot čas izrazite ideološke in politične nestrpnosti, čas pekočih novosti, vzpona totalitarnih režimov in korakanja v katastrofo. Predvsem velja to za zadnje desetletje pred drugo svetovno vojno.¹ V začetku tridesetih let so imeli ljudje in politika za seboj nekaj strahotnih političnih, socialnih in duhovnih pretresov zadnjega poldruega desetletja (prvo svetovno vojno, veliko gospodarsko in socialno krizo po letu 1929 ter nacionalne in meddržavne konflikte). Ti so omajali vero v urejen svet 19. stoletja, ki je z razvojem znanosti, izobrazbe in gospodarstva obljubljal postopno večje socialno blagostanje in politično enakopravnost širšim družbenim slojem, kar je mogoče vzpostaviti s parlamentarno demokracijo. Glavni nosilec takšne vere je bil evropski liberalizem, od konca 19. stoletja pa se mu je pridružil že tudi precejšen del socialne demokracije (Bernsteinova revizionistična smer). V socialni, politični in duhovni krizi po prvi svetovni vojni so se najbolje znašle stranke in politična gibanja, ki so se zavzemali za radikalne družbene in politične spremembe, za nasilno odpravo liberalne demokratične ureditve. To so bili na levi strani boljševiki s svojo razredno revolucionarno predstavo o voluntaristični odpravi privatnega kapitala in na desni razni fašizmi s svojim malikovanjem nacionalizma, nacionalne države in političnega voditelja - diktatorja.²

Boljševiško prakso je Evropa, razen določenega števila ideoloških gorečnežev, zbranih v sekcijah komunistične internacionale, imenovanih tudi komunistične stranke, zavrgla že od samega začetka. V sami sovjetski državi pa je pri graditvi novega sistema, ki je bil popolnoma v rokah majhne voluntaristične elite, prihajalo do strahovitih socialnih in gospodarskih težav in deformacij (obračun z delavstvom v Kronštadtu marca 1921, obračun in poboj sloja srednjih kmetov v času kolektivizacije kmetijstva v letih 1928-1932).³ Vodstvo boljševikov je svojo iz izredne situacije in stiske porojeno prakso, dvignilo na piedestal obvezne teorije in prakse za vse komunistične stranke.⁴

Komunisti so vztrajali v svojem ideološko utemeljenem prepričanju o skorajšnji veliki socialni krizi, ki bo sprožila veliko socialistično revolucijo v Evropi. Od konca dvajsetih let so vodili zlasti sektaško politiko do druge delavske socialdemokratske organizacije in jo imenovali renegatsko ali kar dvojček fašizma. Takšna komunistična politika je slabila moč socialističnega tabora, tako v boju z liberalizmom, kakor tudi v boju s fašizmom.⁵

Tako so se italijanski fašizem in vse druge inačice fašizma, tudi nemški nacionalsocializem, lažje razvijali in močno uveljavili v Evropi. Fašistično gibanje je raslo iz občutja "malega človeka" v družbi, ki je čutil, da ga bosta zmlela dva mlinska

¹ Eric Hobsbawm: *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*. Michael Joseph, London 1994; Eric Hobsbawm: *Čas skrajnosti: svetovna zgodovina 1914-1991*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 2000; Jean Baptiste Duroselle: *Europa. Eine Geschichte seiner Völker*. Bertelsmann, München 1990; Hagen Schulze: *Fönix Europa*. Siedler Verlag, Berlin 1998; Norman Davies: *Europa: A History*. Pimlico, London 1997; Andrej Mitrović: *Vreme netrpeljivih: politična istorija velikih država Europe: 1919-1939*. Srpska književna zadruga, Beograd 1974.

² Prav tam.

³ Jerzy Holzer: *Der Kommunismus in Europa*. Fisher Verlag, Frankfurt a.M. 1998; Dimitrij Anatonovič Volkogonov: *Stalin Triumph und Tragödie*. Düsseldorf 1989; François Furet: *Minule iluzije: esej o komunistični ideji 20. stoletja*. Ljubljana 1998; N. Davies, n.d., str. 958-965.

⁴ Lelio Basso: *Rosa Luxemburg, Reform und Revolution*. Europaverlag, Wien 1970.

⁵ J. Holzer, n.d., str. 39-67.

kamna, veliki kapital in vzpenjajoče se delavsko gibanje.⁶ To so bili pripadniki srednjega in nižjega srednjega sloja: obrtniki, mali podjetniki, državni uradniki, nameščenci, del izobražencev, predvsem pa nekdanji frontni vojaki, brezposelni ali z majhnimi pokojninami, zgodovinsko gledano, nosilci nacionalne ideje, ki so najbolj trpeli nacionalno diskriminacijo zaradi "izgubljene vojne" ali zaradi izdane zmage. To ni veljalo samo v idealnem ampak tudi v materialnem oziru, kajti inflacija, ki je po prvi vojni zajela Evropo, je prav tem ljudem vzela premoženje in jim grozila, da se bodo pogreznili v nerazpoznaven proletarijat. V teh slojih je tičal arhetipski strah pred revolucionarnimi delavskimi množicami. Ta strah je imel svojo konkretno predstavo v krvavih pretresih v ruski revoluciji, pa tudi v državljanski vojni in socialnih zmedah povojnega časa v srednji in zahodni Evropi. Ti sloji so svoj družbeni položaj občutili kot izgubo.⁷ Španski filozof Ortega y Gasset je v svojem delu "Upor množic", leta 1930 to občutenje takole formuliral: "Človeku iz množice manjka vsakršna značajnost, kajti značajnost je doživetje podrejenosti, zavedanje službene in delovne dolžnosti".⁸ Fašistične stranke so obljubljale varnost in dajale do tedaj neslišane obljube. Ponujale so eksplozivno mešanico konservativnih in modernih idej, ki so se obračale predvsem k instinktom in strahu. To je bil bes na vojne dobičkarje, finančne špekulante, švercarje živil, ki so izrabljali stisko vojakov in delavcev. V politični žargon so učinkovito prenašali metafore vojne in duhovno mobilizirali množice za državljansko vojno v povezavi s povzdigovanjem dejanja, pri katerem morajo imeti iracionalni elementi strasti prednost pred razumom. Velik delež v fašistični propagandi sta imela mit naroda in obtožba demokratov, da so izdali narod in da je narod usodna skupnost, ki se ji morajo podrediti vsi. Posamezniki morajo opustiti svoje individualistične profitarske interese, delavci pa razredni boj.⁹ V fašistični propagandi je bila tudi močno poudarjena vloga voditelja gibanja, ki bo ustvaril v državi in narodu red ter zopet povzdignil lastni narod, največjo svetinjo. Propaganda je govorila o odpravi liberalne parlamentarne demokracije, ki je topla greda plutokracije, socializma in dekadence. S takšnim vzpodbujanjem globoko ukoreninjenega in komaj zavednega strahu in jeze je imela fašistična propaganda velik uspeh v boju s to malo verodostojno propagando konservativnih, liberalnih in socialdemokratskih strank.¹⁰

Liberalne politične stranke so svojo veliko oseko doživele že takoj po prvi svetovni vojni, ko so na plimi socialnega in političnega nezadovoljstva s starim svetom močno zrasle delavske socialdemokratsko in krščansko ljudske stranke. Vseeno pa so liberalne stranke, še zlasti v nekaterih deželah, predstavljale pomembno politično silo (Francija, Španija, Češka, Švica, ZDA, Mehika).

Kljub temu da so tudi socialdemokratske in krščansko ljudske stranke z množično bazo sprejemale nekatera osnovna načela liberalne parlamentarne demokracije, je bilo med njimi in liberalnimi strankami vendarle precej ideoloških, političnih in socialnih razlik, še zlasti med liberalci in katoličani, ki so pogojevale

⁶ Eric Hobsbawm: *Das Zeitalter der Extreme*. Carl Hanser Verlag, München 1995, str. 155.

⁷ H. Schulze, n.d., str. 372; N. Davies, n.d., str. 979-987.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

stalni kulturni in politični boj med njimi in oteževale njihovo skupno nastopanje zoper radikalne leve in desne totalitaristične sile, ki so bile sovražnik vsem

demokratičnim silam. V tridesetih letih je bil daleč najbolj nevaren fašizem. Tako so se liberalne in krščanske ljudske politične sile s komunizmom in fašizmom soočale vsaka zase in na svoj način in bile pri tem manj uspešne.

Liberalne politične sile pod različnimi imeni so bile v začetku tridesetih let na oblasti same ali v koaliciji, kar v nekaj deželah: Češki, Švici, Španiji od 1931, Franciji od 1932, ZDA od 1933, v Angliji so bile manjšinska stranka v koncentrični vladi, v Nemčiji pa so bile na volitvah 1930 in 1931 zredčene na minimum. Zastopale so načela liberalne parlamentarne demokracije, moderno laično državno šolo, v socialnem pogledu zagovarjale podjetništvo, se upirale progresivnemu obdavčenju, zviševanju delavskih plač in sploh državnemu vmešavanju v gospodarsko in socialno sfero, kar so zahtevali njihovi najbolj pogosti politični partnerji, socialni demokrati. So pa nekatere liberalne struje že začele razmišljati tudi o državni intervenciji v socialno in gospodarsko sfero, ki bi z dvigom realnih delavskih plač omogočila večje povpraševanje po blagu in tako povzročila nov gospodarski zagon in ublažila brezposelnost. Takšne koncepte je zagovarjal angleški ekonomist, član liberalne stranke Maynard Keynes v svojih delih "O denarju" 1930 in "Splošna teorija zaposlovanja, obresti in denarja" 1936.¹¹

V političnem življenju so liberalne politične sile in njim naklonjeni kulturni in znanstveni delavci odklanjali konservativne idejno politične in kulturne predstave starih in novih konservativnih političnih sil (fašistov) in socialne ideološke in politične predstave revolucionarne levice. V svoji politiki bi bili brez pomoči socialnih demokratov popolnoma neuspešni. Del liberalnih kulturnih ustvarjalcev, ki so poglobljeno in točno analizirali socialno, politično in duhovno krizo svojega časa, pa je preveval pesimizem glede prihodnosti. Izražali so začudenje in skrb ob izrinjanju liberalnega humanističnega političnega ideala svobodne družbe svobodnih izobraženih posameznikov, oprtih na vero, na razvoj znanosti in gospodarstva. O tem je govorila cela vrsta del eminentnih znanstvenih in kulturnih ustvarjalcev: Nemeč Karl Jaspers (Duhovna situacija časa, 1931) Francoz Albert Demanqueon (Propad Evrope) in Italijan Luigi Einaudi, esej z istim naslovom; angleški pisatelj Hilaire Belloc je napisal knjigo "Kriza naše civilizacije", Francoz Julien Benda "Izdaja intelektualcev". Veliko zaskrbljenost nad propadanjem humanistične civilizacije v Evropi so izražali še ruski emigrant Nikolaj Bendžajev, pa italijanska zgodovinarja Guglielmo Ferrero in Benedetto Croce, francoski pisatelj Paul Valéry in politik Eduard Hériót. Slednji je igral v prvi polovici tridesetih let odločilno pozitivno vlogo s svojim zoperstavljanjem poskusom desničarskega fašističnega puča.¹²

Med liberalnimi kulturnimi ustvarjalci je bil nemški pisatelj Thomas Mann s svojo odločnostjo, upreti se fašizmu, bolj izjema, ko je leta 1935 zapisal: "Liberalizem s svojim humanističnim zavračanjem fanatizma, s svojo strpnostjo in svojo ljubeznijo do dvoma, ni bil najbolje oborožen za soočanje z novimi družbenimi gibanji, komunizmom in nacionalsocializmom in je bil potisnjen v defenzivo". Pozval je k vzpostavitvi militantnega humanizma, ki bo v sebi odkril svojo

¹¹ E. Hobsbawm, *Das Zeitalter*, str. 143-181; N. Davies, n.d., str. 941-954.

¹² J. B. Duroselle, n.d., str. 367-368; N. Davies, n.d., str. 952-954.

možatost in se napolnil s prepričanjem, da se principi svobode, strpnosti in dvoma ne smejo brez sramu pustiti povoziti fanatizmu.¹³

Seveda bi težko rekli, da so takšna kulturniška svarila nagnila liberalne politike nekaterih liberalnih strank v ljudskofrontne koalicije v Franciji (radikali), v Španiji (republikanska unija), v ČSR (narodni socialisti Beneša). V ljudskih frontah so liberalne stranke izpisale eno lepših poglavij svoje zgodovine v 20. stoletja, zlasti kar se tiče socialne politike. Na žalost so zaradi različnih notranjih in zunanjih protislovij ljudske fronte prehitro razpadle.¹⁴

Po razpadu ljudskih front so se liberalne sile znova znašle osamljene v soočanju s fašistično in nacistično nevarnostjo. V nekaterih so se uveljavili bolj desni pogledi, izrazito protisocialistični, ki so iskali sodelovanja s starimi, predvsem angleškimi konservativci in se tudi pod njihovim vplivom poskušali v mednarodni politiki sporazumevati s Hitlerjem in Mussolinijem, tako da so jima popuščali na konferenci septembra 1938 v Münchnu in marca 1939 ob zasedbi Češke.¹⁵

Takšna politika "prilaganja-appeasment" pa je samo utrjevala nacifašizem. Ob izbruhu druge svetovne vojne in po nemški zasedbi Skandinavije in Francije so bile tudi liberalne stranke v vladah zasedenih držav tiste, ki so podpisale kapitulacijo. Svojo liberalno dušo so našle počasi, ko so se pridruževale pluralističnemu protifašističnemu in protinacističnemu oboroženemu odporu v svojih državah (Češka, Poljska, Norveška, Danska, Francija, Italija).¹⁶

Če hočemo biti natančni pri prikazu liberalnih političnih sil med vojnama in jih oceniti v kontekstu časa in zlasti v kontekstu, kako se je liberalna demokracija rešila skozi drugo svetovno vojno, moramo omeniti človeka, stranko in državo, ki so rešili načela liberalne demokracije. To so bili Franklin Delano Roosevelt s svojo demokratsko stranko in Združene države Amerike. Roosevelt, ameriški demokratski politik, od leta 1930 guverner države New York, je svoj čas občutil kot krizo demokracije in bil ves zagret napraviti vse za zmago politične demokracije v svetu. Izžareval je močno voljo, prepričanje v svoje poslanstvo ter imel razvit socialni čut za stiske nižjih slojev prebivalstva v ZDA.¹⁷ Ponašal se je s sloganom, da se v demokraciji ljudje nimajo ničesar bati, razen svojega strahu. Za predsednika ZDA je bil izvoljen v času največje gospodarske recesije in socialne krize, novembra 1932. Ob inavguraciji marca 1933 je imel izredno optimističen govor, s katerim je želel ohrabriti državljane in v katerem je poudarjal pomen svobodne demokratične politične zavesti tudi za premostitev gospodarskih težav: "Ta velika nacija Amerika bo živela naprej, znova bo prišla k sebi, znova bo cvetela. Dovolite mi izraziti svojo čvrsto vero, da se nimamo bati ničesar, razen strahu, ki nas hromi in nas ovira, da bi ustavili naše nazadovanje in ga preobrnili v napredek. Dovolite mi v tem duhu skupaj nastopiti zoper skupne težave. Hvala Bogu, pri težavah gre le za materialne stvari."¹⁸ Ta lepi slogan, da gre pri težavah le za materialne stvari, ki je najbolje odražal Rooseveltovo duhovno držo, je postal nato zelo popularno reklo, ki je izražalo politični optimizem, da svobodna in demokratična družba lahko premaga materialne gospodarske težave in ohrani

¹³ J. B. Duroselle, n.d., str. 369.

¹⁴ E. Hobsbawm, *Das Zeitalter*, str. 184-207.

¹⁵ Prav tam, str. 198-201.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam, str. 134, 139.

¹⁸ Alan Posener: *Franklin Delano Roosevelt*. Rowohlt, Hamburg 1999, str. 70-71.

demokracijo. To se je Rooseveltu z njegovim New dealom tudi posrečilo in Amerika je bila leta 1940 v stanju materialno in moralno podpirati zadnji ostanek liberalne demokracije v Evropi - Veliko

Britanijo in avgusta leta 1941 naprej z Atlantsko deklaracijo politično podpreti protifašistični in protinacistični boj in decembra istega leta vstopiti v svetovno vojno. O pomenu ZDA za zmago nad nacifašizmom in za ponovno vzpostavitev demokracije v Evropi po drugi svetovni vojni je odveč govoriti. Zasluge liberalnega demokrata Roosevelta in ZDA so odločilne.

Politični katolicizem, organiziran v krščansko socialnih ali ljudskih strankah se je z radikalnimi totalitarizmi, komunizmom, nacizmom in fašizmom, soočal po svoje. S prvima dvema zelo odločno ideološko in praktično politično, z zadnjim - s fašizmom zelo v rokavicah, včasih celo s simpatijo.¹⁹ Na krščansko socialne stranke, čeprav laične družbene organizacije, je imela vso obravnavano dobo močan vpliv katoliška cerkev, vodena centralistično in avtoritarno. Ta vpliv je bil ideološke narave, pa tudi personalni, saj so bili v nekaterih krščansko socialnih in ljudskih strankah visoki funkcionarji v velikem številu katoliški duhovniki, celo predsedniki strank: v avstrijski, v slovaški, v nemškem Centru,²⁰ v Slovenski ljudski stranki in še kje. Zato je bila politika teh strank v mnogočem odvisna od tega kakšen odnos bo zavzelo vodstvo katoliške cerkve do totalitarističnih političnih gibanj. Prvo soočanje se je odigralo v sami Italiji, kjer je fašizem že leta 1926 razpustil kraščansko socialno italijansko ljudsko stranko (PPI), ki je bila s svojim voditeljem donom Luigijem Sturzom precej socialno levo in demokratično usmerjena. Ob tem je Vatikan pogoltnil grenko pilulo, kajti zgubil je močan instrument svojega vpliva, čeravno je bil don Sturzo preveč moderen in demokratičen. Don Sturzo se je pozneje umaknil v emigracijo v London.²¹ Po tem se je Vatikan še bolj ogreval za novo organizacijo laičnega apostolata Cerkve - za katoliško akcijo, s katero je poskušal ohranjati vpliv politično totalitaristični družbi. Toda že leta 1929 je Vatikan sklenil s fašistično Italijo konkordat, ki je Cerkev puščal neko področje javnega udejstvovanja (šola, zakonska zveza) in zagotavljal državno finančno pomoč ter priznanje suverenosti Vatikanske države. Vse to so bili elementi, ki so do neke mere pomirili vesoljno vodstvo katoliške cerkve z italijanskim fašizmom in s fašizmi, ki so se po italijanskem vzoru začeli v začetku tridesetih let razvijati po Evropi. Katoliška cerkev in pod njenim vplivom stoječe krščanske socialne stranke so občasno celo pohvalile korporativistično socialno organizacijo fašizma.²²

Čeprav Cerkev kakor tudi krščanske socialne stranke niso bile navdušene nad pretiranim fašističnim malikovanjem (materialističnih malikov) naroda in države, je z njihove strani le redko prihajalo do kritike tega.²³ Drugače popolnoma odklonilno doktrinarno in politično pa se je vodstvo katoliške cerkve opredelilo do komunizma in do nacionalsocializma. Najprej je prišel pod udar cerkvene obsodbe brezbožni socializem v encikliki papeža Pija XI. *Quadragesimo anno*, maja 1931.

¹⁹ E. Hobsbawm, *Das Zeitalter*, str. 150-151.

²⁰ E. Hobsbawm, *Das Zeitalter*, str. 150-151; Michael Patrick Fogarty: *Christliche Demokratie in Westeuropa 1820-1953*. Herder Verlag, Freiburg 1959, str. 205-381.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

²³ E. Hobsbawm, *Das Zeitalter*, str. 150-151.

Cerkev je bila vznemirjena zaradi ateistične usmeritve marksističnega delavskega gibanja, še zlasti potem, ko so v Moskvi leta 1928 ustanovili svetovno zvezo brezbožnikov, katere namen je bil boj zoper religijo in cerkev. V svoji encikliki je papež obsodil ves socializem, ki je v svoji družbeni predstavi liberalno materialistično nasproten krščanskemu pojmovanju družbe (Božje počelo in Božji načrt odrešitve, zato zavezanost Božjim zapovedim). V encikliki se sicer omenja razlika med revolucionarnim vse uničujočim komunizmom in med zmernim kulturno vzgojnim socializmom socialne demokracije, toda obojena sta oba. "Naša pastirska dolžnost je, da opozorimo na težko in grozečo škodo: Zavedajo naj se, da je oče vsega vzgojnega socializma liberalizem, a dedič bo '*boljševizem*'!"²⁴

Enciklika je obsodila tudi liberalizem kot duhovni pojav in krščanski socializem kot gibanje, ki ga je do tedaj nekako tolerirala: "Dasi ima torej socializem kakor vsaka zmeta v sebi nekaj resnice (česar papeži nikdar niso zanikali) se vendar opira na nauk o človeški družbi, ki je njemu lasten, ni pa v skladu s krščanstvom. Religiozni socializem, krščanski socializem so protislovni izrazi, nihče ne more biti obenem dober katoličan in pravi socialist."²⁵ Enciklika se je zavzela za organizacijo družbe po stanovih, ki naj se organizirajo v korporacije, ki bi služile za utišanje razrednega boja pa tudi za moralno in religiozno vzgojo ljudi. Te korporacije so bile podobne fašističnim, toda težko je reči, da so bile prevzete od fašizma, saj se je za stanovsko ureditev družbe zavzemala že prva socialna okrožnica papeža Leona XIII. *Rertum novarum* iz leta 1891, ki je bila in je še danes nekakšna Magna carta katoliškega socialnega nauka.²⁶

Enciklika *Quadragesimo anno* je imela velik vpliv na krščansko socialne stranke po Evropi in celo v latinski Ameriki. Mnoge med njimi so se začele navduševati za korporativistični družbeni model in tam, kjer so same prišle na oblast (Portugalska 1930, Avstrija 1933, Španija 1939), ga tudi uveljavljati v družbenopolitični praksi. Nasprotniki, liberalci in socialisti, so model ostro zavračali kot regresiven, za katerim da se skriva tudi intransigentni kulturni in kar integralni katolicizem. Enciklika je imela zaradi svojih socialnih stališč za posledico idejno in politično diferenciacijo med katoličani.²⁷ Levi in liberalno demokratični katoličani socialne vsebine enciklike niso hoteli sprejeti in so zapuščali krščanske socialne stranke, ki so se zanjo navduševale. Diferenciacija na Slovenskem je bila v taboru političnega katolicizma zgodnja, hitra in radikalna. Drugod po Evropi pa je potekala počasi. Tako so krščansko socialne ali ljudske stranke večinoma odklanjale ljudsko fronto in so se rajše povezovalе s politično desnico v boju proti socializmu, komunizmu pa tudi liberalizmu. Politično opredeljeni katoliki, ki so vstopali kot katoliki v ljudsko fronto, so bili v Franciji in Španiji redki. Bilo pa je med njimi več takšnih, ki niso hoteli ne na levo ne na desno in so jasno opazili nehumanistično in nasilno iracionalno usmeritev fašistične desnice in o tem tudi javno spregovorili.²⁸

²⁴ *Quadragesimo anno*, člen 122. V: Družbeni nauk Katoliške cerkve. Mohorjeva družba, Celje 1992, str. 97.

²⁵ Prav tam, člen 120.

²⁶ E. Hobsbawm, *Das Zeitalter*, str. 149.

²⁷ Prav tam, str. 151; N. Davies, n. d. str. 952.

²⁸ Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda. Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 35-41.

Morda najpretnesljujejši primer je veliki španski filozof Miguel Unamuno, avtor znamenitega eksistencialističnega filozofskega dela "Tragično občutje življenja". Unamuna, profesorja pred upokojitvijo, je desničarski puč doletel na mestu rektorja slavne univerze v Salamanci, ki je takoj v začetku padla v roke pučistov. Ti so septembra na univerzi priredili veliko manifestacijo, na kateri je govoril ustanovitelj španske tujske legije, najbolj brutalnega in učinkovitega inštrumenta pučistov. V govoru je napadel liberalne, socialistične in demokratične vrednote in Katalonce ter Baske in grozil, da bo nova oblast vse te gnojne ture kot kirurg izrezala iz španskega tkiva. Nato je vstal stari rektor Unamuno, znan po svoji konservativni katoliški toda demokratični usmerjenosti in odločno zavrnil Astrarjev govor in izrazil strah, da se bo Španija pogreznila v morje bratske krvi, če ji Bog ne bo pomagal. Napovedal je, da bodo pučisti v državljanski vojni zmagali, ker imajo za seboj več grobe sile in brez strahu izjavil, da pa ljudi ne bodo nikoli prepričali ker se ne borijo za resnico, niti za pravičnost. Stari filozof je le za las ušel takojšnji eksekuciji, umrl pa je skrušen zaradi usode Španije nekaj mesecev pozneje v hišnem priporu.²⁹ Unamunu ob bok bi mogli postaviti našega Edvarda Kocbeka, ki je v svojem premišljevanju o Španiji aprila 1937 ostro kritiziral špansko desnico in špansko cerkev.³⁰

Vatikan je spomladi 1937 izdal še dve socialni okrožnici: ena. S pekočo skrbjo (Mit Brennender Sorge) je obsojala "brezbožni germansko poganski panteistični" nacionalizem in njegovo rasno teorijo,³¹ druga Božanski odrešenik (Divini Redemptoris)³² pa brezbožni komunizem in vso njegovo nasilno kulturno socialno in politično prakso. Povedala je, da je komunizem sam na sebi od vsega začetka slab in da noben katoličan ne more sodelovati s komunisti.³³ Takšna ocena je bilo nekakšno napotilo za politično ravnanje zvestih privrženecv krščanskih socialnih strank tako v času ljudske fronte kakor še v začetku druge svetovne vojne. Situacija se je bistveno spremenila z začetkom oboroženega odpora zoper nemško okupacijo. V oboroženem odporu najprej v francoskem, organiziranem v Angliji, so sodelovali tudi katoličani (de Gaulle). Podobno je bilo v Poljski v primeru Armye Kraiowe. Pri tem odporu se je pojavilo vprašanje zapovedi enciklike Divini Rademptoris, to je sodelovanje s komunisti. Toda prav to vprašanje se je odprlo tudi za ameriške katoličane z vstopom Amerike v vojno in z njenim povezovanjem s komunistično Sovjetsko zvezo. Ameriški škofje so to vprašanje postavili Vatikanu, ki je v previdnem diplomatskem jeziku to sodelovanje odobril. V tem kontekstu je pomemben še primer vojnih kuratov v italijanskih partizanskih brigadah, v katerih so se po letu 1943 borili katoliki.³⁴

Tako bi za zaključek lahko rekli, da sta okrožnica Quadragesimo anno in druga svetovna vojna z udeležbo dela katoličanov v resistenci povzročili med njimi politično diferenciacijo, da se je del političnih katoličanov postavil na protifašistično in demokratično stališče.³⁵ To dejstvo je moral upoštevati tudi papež Pij XII., ki je v svoji radijski božični poslanici izrecno povedal, da katoliška cerkev in

²⁹ Miguel Unamuno: Tragično občutje življenja. Slovenska matica, Ljubljana 1983.

³⁰ J. Prunk, n. d., str. 158-161.

³¹ Družbeni nauk Cerkev, Ljubljana 1994, str. 110-127.

³² Prav tam, str. 131-158.

³³ Družbeni nauk katoliške cerkve.

³⁴ Atti diplomatici del Vaticano.

³⁵ E. Hobsbawm, Das Zeitalter, str. 181.

katoličani cenijo demokracijo in njene pridobitve in želijo pri njihovi nadaljnji graditvi sodelovati. Tako so bile po drugi svetovni vojni krščansko demokratske stranke poleg liberalnih in socialdemokratskih med nosilci obnove demokracije v svetu.³⁶

Liberalec Heidegger je zapisal, da vse velike spremembe in dosežki duha in družbe izhajajo iz pretresa iz vojne, "Alles Grosse liegt im Sturm". Meni pa je bližja ocena krščanskega filozofa in teologa, znamenitega zastopnika protestantske dialektične teologije pred vojno, ideologa krščanskega socializma Paula Tillicha, ki je leta 1942 v nekem pismu Adornu in Hockheimerju v odgovor na njune pesimistične zaključke v delu "Dialektika razsvetljenstva" zapisal, da je optimist glede človekovega in družbenega razvoja, saj ga dejstvo, da ima človeški um sposobnost kritično presojeti in spoznavati samega sebe, moralno navdaja z optimizmom.³⁷

Janko Prunk

THE SPIRITUAL AND POLITICAL SITUATION OF THE LIBERAL AND CATHOLIC POLITICAL FORCES BEFORE THE SECOND WORLD WAR

S u m m a r y

Liberal and moderately conservative (the so-called Christian Socialist) political forces in the world between the two world wars faced three totalitarian regimes: Fascist, Nazi and Bolshevik. Liberalism as the leading political system in the second half of the nineteenth century suffered a serious blow after the Second World War, as a consequence of the great social, moral and political crisis in Europe. The people adhered to more radical ideologies and systems which offered a quick and thorough solution to the accumulated social, economic and political problems by using volunteerism, vision, state totalitarianism and non-democratic and violent methods. Political liberalism in its "rejection of fanaticism and volunteerism, in its tolerance and love for doubt" (Thomas Mann) was not sufficiently armed to confront totalitarian regimes.

Its weakness and tragedy was also in not being able to find a stable coalition, either with the social democrats on the left or with the moderate conservative (popular and Christian socialist) parties on the right. Because of their principal rejection of liberal political ideals, these refused to enter coalition with the liberals and social democrats, who had been explicitly condemned in the Papal encyclical *Quadragesimo anno* from 1931.

Liberalism as a political system was actually rescued by the United States of America and their President F. D. Roosevelt who, with the New Deal and democratic methods, overcame the economic crisis and preserved liberal democracy in the world's strongest state, and through their military involvement in the Second World War helped to crush Nazism and Fascism.

At the outbreak of the Second World War a great many moderate conservatives - Catholics found their place in the anti-fascist coalition with the liberals and the left wing. Even the Vatican took notice of this and in its pragmatic politics allowed the Catholic parties to engage in such democratic activity and coalitions. In this way, the Christian social and democratic parties were listed among the restorers of liberal democratic political development in the world after the Second World War.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Paul Tillich und Max Horkheimer in Dialog. Zeitschrift für neuere Theologiegeschichte. Bd. 1, Heft 2. Berlin, New York 1994.

Jutro, 1. 1. 1941, št. 1, str. 5

Ljubljana, Kongresni trg v začetku leta 1941. V ospredju spomenik kralju Aleksandru Karadjordjeviću, delo kiparja Lojzeta Dolinarja, ki so ga odkrili 6. 9. 1940, 26. 7. 1941 pa so ga italijanski okupatorji odstranili in razbili. Zadaaj zgradba Kazine, kjer je bil takrat sedež liberalnih organizacij in društev, v pritličju pa kavarna Zvezda. V času italijanske zasedbe Ljubljane (od jeseni 1941) je bil v Kazini sedež poveljstva XI. armadnega zbora.

